

I. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.1

*О. О. Беляев, д-р екон. наук, проф.,
В. І. Кириленко, д-р екон. наук, проф.*

СОЦІАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ПОСТТРАНЗИТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

АНОТАЦІЯ. Досліджуються природа, сутність та механізми виникнення та подолання соціальних суперечностей у процесі формування соціально-орієнтованої економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціальні суперечності, соціальна сфера, економічні закони, соціально-орієнтована економіка.

АННОТАЦИЯ. Исследуются природа, сущность и механизмы возникновения и преодоления социальных противоречий в процессе формирования социально-ориентированной экономики.

Ключевые слова: социальные противоречия, социальная сфера, экономические законы, социально-ориентированная экономика.

ANNOTATION. Investigates the nature, substance and mechanisms of origin and the social contradictions in the process of socio-oriented economies.

KEYWORDS: social conflict, social affairs, economic laws, socially-oriented economy.

У сучасній політичній економії в соціоїдейному ракурсі досліджуються: по-перше, питання цільового розуміння й формування суспільної реальності, в основному, сутність і перспективи розвитку ринкового господарства, сучасні загальні завдання розвитку суспільства, орієнтири суспільного розвитку та їхня сутність, концепт оптимального, неантагоністичного суспільного розвитку та інші; по-друге, конкретні становища суспільної реальності, у тому числі роль і становище класів та суспільних груп, корінні суспільні антагонізми, соціальна сторона питання розвитку та зміни суспільно-економічного устрою, соціально-економіч-

не підгрунтя соціальних і геополітичних процесів, можливості досягнення суспільства без бідних людей та ін. Останнє з необхідністю викликає розгляд проблем дослідження соціальних суперечностей української посттранзитивної економіки та дослідження механізмів вирішення проблем на шляху розвитку національної соціально-орієнтованої економіки та сучасного суспільства.

Велику увагу вирішенню соціальних суперечностей у процесі формування соціально-орієнтованої економіки приділяли зарубіжні вчені С. Бриттан, Т. Веблен, Х. Йонг, Дж. Ролз, А. Сен, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, Дж. Б. Кларк, Х. Ламперт, А. Пигу, Г. Слезінгер та ін. Проблематика соціально-економічних суперечностей досліджується в працях таких відомих українських та російських науковців, як О. Беляєв, А. Бебело, Е. Бухвальд, Л. Гончарук, М. Діба, В. Єременко, Ю. Зайцев, Т. Заславська, В. Лагутін, І. Лазня, В. Марцинкевич, В. Погребинська, В. Рибалкін, Р. Ривкіна, І. Соболева, А. Чухно та ін. Однак досі залишаються не в повній мірі дослідженими проблеми подолання соціальних суперечностей на сучасному етапі виходу з економічної кризи та стратегії формування соціально-орієнтованої економіки.

Метою статті є дослідження соціальних суперечностей посттранзитивної економіки України, що нагромадилися у суспільстві за останні десятиріччя, та розробка концептуальних підходів до використання механізмів їх подолання.

Суперечності трансформаційної економіки, що нагромаджувалися й формувалися впродовж 15 років, мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Джеймс Шерр вбачає такі причини, які заважають реалізувати політико-економічному устрою свій потенціал в Україні. Це, насамперед, об'єктивні причини: залежність помаранчевих лідерів від сумнівних представників антикучмівської коаліції, які допомогли їм прийти до влади; нова влада сама вийшла з тієї самої «культури влади», інстинкти й звички якої поширилися далеко за межі команди Кучми та його колишнього оточення; отримані Україною в спадщину від старої влади громіздка й неефективна правова система та чиновницький апарат, який намагається демонструвати свою незамінність; несприятлива економічна ситуація, що склалася в результаті розбазарювання державної власності й бюджету, значне підвищення цін на енергоносії.

Серед суб'єктивних причин слід назвати такі: помилки керівництва, прагнення будь-якою ціною захистити «своїх», недовіра

до людей, які перебувають за межами «магічного кола», і небажання розрізняти поняття «координація» та «контроль»; відсутність організаційних реформ та їх чітких планів, незрозуміння того, що від поганої організації не можна очікувати ефективної політики; поразка в боротьбі з корупцією, нездатність збагнути причини її виникнення, так само, як і множинні зв'язки між політикою, бізнесом і злочинністю; провальна економічна політика й незрозуміння важливості прогнозування в економіці.

Загострення соціальних суперечностей пов'язане здебільшого з якістю влади, лідерства та управління, з розтратою, як зазначає Ю. Полунєєв, унікальних можливостей високого злету людського духу, ефективна мобілізація якого в переломні моменти історії могла б стати додатковим чинником просування шляхом прогресу. Лідери не здатні надихнути суспільство новими й прогресивними ідеями. Їм ніколи думати про майбутнє, оскільки їхня увага цілком зосереджена на минулому й сьогоднішньому. Незважаючи на розмаїття й значну кількість партій (більш як 150) у суспільстві немає струнких ідеологічних концепцій.

Політика стала найприбутковішим бізнесом. Та якщо раніше велика політика була, образно кажучи, товариством з обмеженою відповідальністю, куди випадково могла ще потрапити «свіжа» кров, то тепер це ЗАТ, і вхід коштує дуже дорого. Партії почали заробляти гроші на виборах, віддаючи перші місця не інтелектуальній і професійній еліті, а бізнесменам, які твердо переконані, що кращий бізнес — це політика. За таких умов для успішного проведення ефективних і популярних реформ у країнах з перехідною економікою потрібна, на думку експертів Всесвітнього банку, висока соціальна згуртованість суспільства. Цим терміном економісти й соціологи позначають стан, за якого група людей (відділена географічними межами, наприклад, кордонами країни) демонструє здатність до співпраці, що, своєю чергою, створює можливість для позитивних змін. Незалежно від того, на якому рівні настає криза, шляхом до успіху є здатність усіх учасників конструктивно взаємодіяти. Вважають, що соціально згуртовані співтовариства набагато ефективніші у виявленні проблем, визначенні цілей, виробленні стратегій та їх реалізації.

Прикладом соціальної згуртованості є Південна Корея часів фінансової кризи 1997 року. Перед кризою уряд розпочав серйозні реформи, які мали на меті ліквідувати слабкі сторони, що робили Корею неконкурентоспроможною. Криза зовнішнього боргу

позначилася передусім на банках, міжнародних фінансах країни, й населення почало здавати державі сімейні коштовності в надії на те, що це допоможе країні пережити важкі часи. Але справа навіть не в цьому. Допомогла згуртованість людей, правильно й ефективно використана владою. Результат — нинішня Корея — лідер у галузі високих технологій, що займає 17-те місце в глобальному рейтингу конкурентоспроможності.

Рівень соціальної згуртованості суспільства визначає ту волю політичного маневру, яка має бути у політичних інститутів, що здійснюють почасти нездорові й непопулярні структурні реформи. Вона також необхідна для подальшої демократизації суспільних інститутів. І тут ні політична стабільність, ні демократична форма правління окремо не здатні нічого зробити.

Майже всі проблеми соціально-економічного розвитку знаходять відображення в співвідношенні економічної ефективності та соціальної справедливості, адже це основні напрями руху країн у перехідний період.

У розвинутих країн, де економіка досягла певних висот і забезпечує загальний добробут, а також надає необхідні умови для розвитку людської особистості та найповнішого використання її творчого потенціалу, вказане співвідношення може бути розглянуте як модель, аналіз якої дасть змогу розкрити загальні закономірності формування цього співвідношення, а також як визначальний напрям з'ясування проблем, що стоять на шляху економік, які ще мають вирішити завдання становлення соціальної ринкової економіки. Таким чином, встановлене в розвинутих країнах співвідношення економічної ефективності та соціальної справедливості можна вважати зразком для економік, у яких це співвідношення інколи перебуває в стані суперечності, що є складною самостійною проблемою.

Аналіз цього співвідношення необхідно провести спочатку в чистому вигляді, відволікаючись від тих складностей, які виникають на шляху розвинутої соціальної ринкової економіки в окремих країнах, але які не змінюють її сутності. Економіка розвинутих країн динамічна, й ця динамічність виявляється, по-перше, у більш-менш стійких темпах зростання. Якщо розглядати середньострокову перспективу (не кажучи вже про довгострокову), то ця економіка постійно перебуває в стані зростання. По-друге, під впливом науково-технічного прогресу постійно здійснюються структурні зміни в економіці: виникають нові види ви-

робництва (й відповідно — галузі), скорочується виробництво в деяких традиційних галузях, відбувається професійний та галузевий рух робочої сили. Усі ці процеси так чи так пов'язані з ефективністю виробництва.

Проблема суперечності економічної ефективності та соціальної справедливості — одна з центральних у посттранзитивній економіці, оскільки, як свідчить аналіз світового досвіду, зайве акцентування уваги на перерозподілі з метою відносного вирівнювання доходів зменшує ту частину доходів підприємств, що залишається в їх розпорядженні для розподілу за внеском, і відповідно пригнічує механізм економічного стимулювання.

У цьому аспекті економічна ефективність розглядається через призму спроможності фірм зберегти в дієздатному стані стимулюючу роль механізму розподілу доходів серед учасників виробництва за їх індивідуальним внеском, тобто механізму, що забезпечує ефективне функціонування підприємства відповідно до законів ринкового господарства. І це незважаючи на те, що частина доходу, отриманого підприємством у процесі первинного розподілу, вилучається через бюджетний механізм на користь соціальної сфери.

Соціальна ж справедливість розглядається в подвійному значенні: по-перше, через розуміння того, що найсправедливіший розподіл властивий саме ринковому механізму — за внеском; такий розподіл породжує більшу чи меншу диференціацію доходів, але водночас слугує важливим стимулюючим чинником. По-друге, під соціальною справедливістю розуміють механізм перерозподілу з метою запобігання надмірної диференціації доходів, тобто механізм, спрямований на відносне вирівнювання доходів різних верств населення. Для України ця проблема є особливо актуальною. Найвиразніше соціальна «справедливість» виявляється в пенсійному забезпеченні. Так, якщо дотепер максимальний розрив у пенсіях становив 1:12, то нині він став уже 600-кратним: деякі пенсії можуть досягати 200 тис. грн, а у переважної більшості пенсіонерів вони дорівнюють прожитковому мінімуму — 365 грн. Тим самим узаконений поділ пенсіонерів, так би мовити, на два сорти.

З одного боку, було б справедливо, щоб українські олігархи поділилися «чесно заробленими» грошми з народом (механізмів тут багато), а це близько 100 млрд доларів. І самі б спали спокійно, розуміючи свою історичну місію з порятунку нації від соціаль-

ної деградації. Але, з іншого боку (якби несподівано це сталося), немає гарантії, що ці капітали будуть «панацеєю» від українських бід. Можливо, під час розподілу «шакали» усе розграбують. Це стосується як державних чиновників, так і депутатів усіх рівнів.

Природно, що основним регулюючим чинником соціалізації є активна соціальна політика держави. Її здійснення стало імперативом для всіх розвинутих країн світу в післявоєнний період. Саме завдяки їй впровадженню посилюється роль держави в економічних процесах, хоча при цьому завжди дотримуються принципу, який визначає ступінь її участі в економіці: держава має робити те, чого не може робити ринок. Соціальна політика в розвинутих ринкових країнах здійснювалась і в довоєнний період, але особливого значення вона набула в ті часи, коли індустріальний тип розвитку економіки досяг сучасного рівня. У процесі виробництва людський чинник набув вирішального значення, а система соціального партнерства отримала загальне визнання в сфері суспільних відносин. Здійснення активної соціальної політики було зумовлене дією як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Матеріальною основою соціальної політики є те багатство, що створюється в розвинутих ринкових країнах і виявляється у великих обсягах засобів існування, що споживаються населенням цих країн. Значна частина цих благ, а можливо, й переважна їх частина, яка набуває форми доходу, надходить населенню в процесі первинного розподілу за основним ринковим принципом, тобто, внеском кожного у виробництво. Інша частина цих благ перерозподіляється через державний бюджет й інші фонди соціальної сфери, де вони, своєю чергою, розподіляються, по-перше, серед працівників галузей соціальної сфери — освіти, охорони здоров'я, наукового обслуговування тощо (також відповідно до ринкового принципу розподілу — за їхнім внеском), по-друге, серед різних верств населення, що в тій чи тій формі отримують соціальну допомогу. Аналізуючи практику перерозподілу сукупного доходу в розвинутих країнах, зауважимо, що з доходів, отриманих фірмами в процесі первинного розподілу, близько 60 % вилучається до державного бюджету для подальшого перерозподілу в соціальній сфері. Але зазначимо, що таке доволі значне вилучення прибутку підприємств не заважає їм забезпечувати високу заробітну плату своїм працівникам, а також дає змогу провести значну диференціацію їхніх індивідуальних доходів і, отже, стимулювати високу ефективність праці. На такому ж високому рів-

ні залишається і заробітна плата працівників соціальної сфери — освіти, охорони здоров'я та ін., яка формується з доходів, що пройшли через бюджетний перерозподільний механізм, і це також виконує стимулюючу функцію. Таким чином, увесь процес розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту, що забезпечує отримання всіма учасниками процесу стійких високих індивідуальних доходів, стає можливим завдяки створеному в суспільстві величезному багатству у вигляді великої кількості й різноманітності життєвих засобів. Саме ці засоби, що набувають форми доходу, підлягають розподілу й перерозподілу за вказаними принципами. Високий за розміром дохід (національний дохід), що відображає велику кількість життєвих засобів, створених суспільством, дає державі можливість вільно маневрувати його різними частинами в інтересах забезпечення загального добробуту, соціальної справедливості та захищеності, не втручаючись у механізм економічного стимулювання, що забезпечується завдяки суворому дотриманню принципів ринкового господарювання. Прикладом успішного вирішення соціальних проблем є більшість країн Європи. Так, у країнах Західної Європи сукупні витрати за шести основними програмами соціального страхування — пенсії за віком, з інвалідності, допомога у разі втрати годувальника, й у разі безробіття, активні програми на ринку праці й допомога родинам, що мають дітей, — сягають 15 % ВВП. Пенсійні витрати у них становлять 70 %. У Німеччині, Греції, Італії, Польщі та Фінляндії витрати на соціальне страхування становлять 18—20 %, а в Австрії, Бельгії, Данії, Франції, Швейцарії та Швеції вони перевищують 20 %.

Раніше ці країни йшли шляхом часткових реформ аби досягти постійного поліпшення життя всього суспільства, яке живе в умовах ринку. З цією метою вони поступово вдосконалювали соціальну сферу, трансформуючи різні форми добродійності в розвинуту систему соціального страхування. У ХХ ст. вона остаточно відокремилася від соціальної допомоги й посіла панівне становище в системі соціального захисту.

Соціальне страхування дало змогу більшості громадян солідарно вносити свій вклад у фінансування програм охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, допомоги у разі безробіття тощо. У країнах Західної Європи це стало джерелом матеріального забезпечення громадян у разі безробіття, хвороби, нещасних випадків, а також старості.

Сьогодні вже цілком зрозуміло, скільки та які мають бути програми соціального страхування; як їх фінансувати й адмініструвати, щоб охопити кожного громадянина, незалежно від його соціально-економічного становища, забезпечивши гарантії всьому населенню; яким має бути механізм компенсації, тобто спільної оплати окремими фізичними особами та суспільними фондами. Наприклад, щодо сукупної оплати ліків існує три принципових механізми. В Австрії, Німеччині та Великобританії стягується фіксована сума, що відповідає лише частині реальної вартості ліків. У Фінляндії та Італії пацієнт платить фіксовану суму і додатково визначений відсоток від вартості ліків. У Франції, Данії та Бельгії оплачується певний відсоток вартості ліків. Найпростішою є схема у Великобританії. Тут існує фіксована ставка збору на одиницю виробу.

Необхідно привернути увагу до того, що на нинішньому етапі розвитку української економіки та суспільства відбувається повтор не самого кращого із сценаріїв розвитку, а саме: в Україні віддають перевагу формуванню фінансової економіки, економіки фіктивного капіталу. Головна небезпека фінансової економіки, яка вторгається в майбутні доходи людей і суспільства, полягає в її нездатності ефективно вирішувати проблеми постіндустріальної цивілізації XXI ст.

У XX ст. відбулося величезне зростання продуктивності праці й ефективності виробництва. Але це зростання не звалилося з неба й не є результатом посилення експлуатації працівників. Підвищити продуктивність дали можливість гігантське зростання інвестицій в освіту, у фундаментальну й прикладну науку, у культуру, у соціальне забезпечення, насамперед в охорону здоров'я та у пенсійне забезпечення старості.

Щоб перебороти проблеми фінансової економіки, необхідно вирішити два завдання: усунути саму фінансову економіку як таку; заснувати на її місці постіндустріальний устрій, який найбільш відповідає реаліям сучасної цивілізації. Про те, що постіндустріальний устрій із себе представляє — написано багато. Відзначимо його риси в самому загальному вигляді. В економіці — це три сектори: приватний, колективний і державний. Відповідно необхідний ринок як механізм регулювання. Але він виникає і без державного регулювання. Оскільки в економіці діють різні незалежні суб'єкти, то політичною надбудовою може бути тільки

демократична держава, тому що із стародавніх часів відомо, що кращою формою узгодження інтересів є демократія.

Оскільки державне регулювання виражає інтереси всього суспільства, то це — соціально орієнтоване регулювання, й економіку постіндустріалізму можна визначити як соціально орієнтовану ринкову економіку. У соціально орієнтованій ринковій економіці розподіл ділянок між трьома її секторами не довільне, а визначене об'єктивними факторами. Приватний сектор охоплює види економічної діяльності та виробництва, які орієнтовані на врахування попиту, на конкуренцію підприємств, на те, хто бажає заробляти більше, хто відрізняється заповзятливістю, готовий ризикувати. Колективний сектор — акціонерні компанії, кооперативи та ін. — припускає більшу стабільність, сталість і стабільність, гарантованість доходів, певну очікуваність цих доходів. У державному секторі зосереджується те, що або не вигідне самому приватному сектору, але необхідне суспільству. Або суспільству необхідно здійснювати контроль у якійсь сфері. Наприклад, ядерна енергетика. У руках держави те, що приватному сектору не під силу — або через розмір необхідних ресурсів, або через несумісність розвитку з конкуренцією. Наприклад, видобуток корисних копалин, освоєння космосу тощо. Хто придумав, що приватний сектор повинен мати якесь відношення до природних ресурсів, до видобутку корисних копалин і т. ін.? Це абсолютно не приватна справа. Адже усі ресурси є надбанням усього народу, що проживає на даній території, і через уже відомі цінові та інші економічні механізми має отримувати економічну ренту з національних ресурсів. Співвідношення трьох блоків постіндустріальної економіки не статичне, а динамічне, рухливе. Але завжди жоден з них не може стати пануючим. Якщо панує приватне — країна скочується до фінансової економіки. Якщо державне — до державно-бюрократичного соціалізму. Якщо колективне — будуть втрачені динамізм і турбота про майбутнє. Потрібні співробітництво й конкуренція трьох секторів.

На початку XXI ст. й у доступному для огляду сьогодні майбутньому Україна може вижити й процвітати тільки як Україна постіндустріальна. А різні погляди на майбутній постіндустріалізм України можна й потрібно буде обговорювати й погоджувати демократичним шляхом, в обстановці гласності та вільних виборів.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. — М.: Асадемия, 1999.
2. Бєляєв О. О. Системно-економічна трансформація: теорія та практика здійснення в Україні: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2006. — 176 с.
3. Бриттан С. Капитализм с человеческим лицом. — СПб.: Экономическая школа, 1998. — 399 с.
4. Лагутін В. Д. Людина і економіка. Соціоекономіка. — К.: Просвіта, 1996.
5. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: Методологія і практика: Монографія — К.: КНЕУ, 2002. — 188 с.
6. Попов Г. Х. О проблемах кризиса 2008 года. Електронний ресурс: http://www.uptp.ru/content/Disp_Online.php?Num=1

Статтю подано до редакції 18.05.11 р.

УДК 316.334.2

О. С. Шнипко,
доктор економічних наук,
професор Європейського університету

ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ: СУТНІСНІ ОЗНАКИ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано наукові підходи щодо класифікації економічних систем. Деталізовано ознаки та механізми формування таких систем.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічна система, ознака економічної системи, механізм формування.

АННОТАЦИЯ. В статье осуществлен анализ научных подходов относительно классификации экономических систем. Детализированы их признаки и механизмы формирования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономическая система, признаки экономической системы, механизм формирования.